

HUSAYN JOVID VA ABDURAUFI FITRAT DRAMALARINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI

Qlicheva Go'zal Chorshanbiyeva

Termiz davlat universiteti

Adabiyotshunoslik (o'zbek adabiyoti) 2- kurs magistranti

Annotatsiya: *Husayn Jovid va Abdurauf Fitrat XX asr boshlarida keng yoyilgan turk adabiyoti ma'rifatparvarlik g'oyalari, shuningdek, adabiyotshunoslikda romantizm yo'nalishining yorqin vakillaridan hisoblanadi. Ozarbayjon ma'rifatparvari Husayn Jovidning boy ilmiy merosini, uning dramatik asarlarini Turkiston jadidlaridan biri bo'lgan Abdurauf Fitrat dramalari bilan qiyosiy o'rganish ma'rifatparvarlik harakati g'oyalarini yanada teran anglash imkonini beradi.*

Ushbu maqolalar mazkur dolzarb masalani har tomonlama tahlil va tadqiq etishni qamrab oladi.

Kalit so'zlar: *drama, jadid, komediya, tragediya, dramaturgiya, poetika.*

Annotation: *Husayn Javid and Abdurauf Fitrat are considered to be bright representatives of the enlightened ideas of the modernist movement, which spread widely at the beginning of the 20th century, as well as the direction of romanticism in literary studies. A comparative study of the rich scientific heritage of the Azerbaijani enlightener Husayn Javid with the work of Abdurauf Fitrat, one of the Turkestan jadids, allows a deeper understanding of the ideas of the enlightenment movement.*

This study covers a comprehensive analysis and research of this topical issue.

Keywords: *drama, jadid, comedy, tragedy, dramaturgy, poetics.*

Husayn Jovid va Abdurauf Fitratning dramaturgiyasi, o'z zamonining ma'naviy, falsafiy va ijtimoiy g'oyalari bilan boyitilgan bo'lib, o'zbek adabiyotining rivojida muhim o'rin tutadi. Ularning asarlari nafaqat o'sha davrning muhim ijtimoiy va siyosiy masalalarini yoritgan, balki adabiyotning nazariy asoslarini mustahkamlashda ham katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Husayn Jovid va Abdurauf Fitratning dramalari ijtimoiy hayotning turli qirralarini yoritadi, lekin ular turli uslublar bilan buni amalga oshiradilar. Jovidning dramalari ko'proq insonning ichki ruhiy dunyosiga, uning ma'naviy izlanishlariga, axloqiy xarakteriga e'tibor qaratadi. Uning asarlarida insonning ulug'vorligi, ichki kurashlari va ma'naviy yuksalishlari ko'plab ramziy va metaforik shakllarda tasvirlangan. Jovidning "Iblis" dramasi, masalan, insonning o'z tabiatiga, haqiqiy tabiatga bo'lgan qarashlarini, din va dunyo, haqiqat va yolg'on o'rtasidagi kurashni yoritadi. Bu drama, badiiy tasvirlar, metaforalar va poetik ifodalar orqali insonning ichki kurashlarini ko'rsatadi.

Fitratning dramalari esa ko'proq jamiyatning ijtimoiy strukturalari, ijtimoiy adolatsizliklar va xalqning ijtimoiy erkinligi masalalariga qaratilgan. Fitratning

"Shaytonning Tangriga isyoni" dramasi insonning jamiyatdagi o'rne va uning ijtimoiy axloqi, o'zining shaxsiy erkinligi va adolatni ta'minlashga intilishiga bag'ishlangan. Fitrat o'z asarlarida realistik yondoshuvni qo'llab, ijtimoiy adolatni ta'minlash yo'lidagi kurashlarni, xalqning haq-huquqlarini himoya qilishni va ijtimoiy islohotlarni ilgari surgan.

Jovidning dramaturgiyasidagi badiiy va estetik jihatlar uning dramalarining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchini nafaqat axloqiy savollarni hal qilishga, balki falsafiy savollarni o'rganishga undaydi. Uning dramalarida ko'proq metafora, simvolizm va romantik badiiyat mavjud bo'lib, bu uslublar orqali Jovid o'z asarlarini ko'proq ruhiy va ma'naviy nuqtai nazardan yoritishga erishgan. Jovid o'zining yuksak estetik maqsadlariga erishish uchun an'anaviy dramaturgiyaga mos kelmaydigan yangi shakllarni izlab topgan.

Fitratning dramalarida esa ko'proq realizm ustuvor bo'lib, u o'z asarlarida o'sha davrning ijtimoiy-siyosiy muammolarini yoritishga intilgan. Fitrat dramaturgiyasidagi g'oya odatda jamiyatning adolatsizligini, fuqarolik huquqlari va erkinliklarini himoya qilishni nazarda tutgan. Uning dramalaridagi obrazlar va ijtimoiy tuzilmalar ko'proq realistik tarzda tasvirlangan va jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni, odamlarning ahvolini ochib beradi.

Shu tarzda, Jovidning dramalarida estetik maqsad va axloqiy-diniy masalalar ustun bo'lgan bo'lsa, Fitratning asarlarida esa sotsial maqsadlar va jamiyatdagi o'zgarishlar ustun turadi. Ularning dramaturgiyalari orqali o'zaro qarama-qarshi uslublar va g'oyalar orqali, o'zbek dramaturgiyasi rivojiga o'z hissalarini qo'shgan.

Husayn Jovidning dramalari, asosan, badiiy, poetik va metaforik tilga ega bo'lib, uning tilida ramzlar, metaforalar, simvolizm keng qo'llanilgan. Jovid o'z asarlarida sehrli realizm va poeziyaning mukammalligi orqali insonning ichki olamini, ruhiy dunyosini va ma'naviy kurashlarini ko'rsatishga intilgan. Badiiy tilning chuqurligi va ifodaviyligi asarlarning ma'naviy va axloqiy mazmunini kuchaytiradi. Jovidning asarlarida tilning figurativlik darajasi yuqori bo'lib, bu tarjimalar jarayonida ba'zi qiyinchiliklarga olib kelgan.

Fitratning dramalari esa sodda va tushunarli tilda yozilgan bo'lib, uning asarida tilning realistik va sodda ifodasi jamiyatdagi mavjud muammolarni aniq va tushunarli tarzda yoritishga xizmat qilgan. Fitrat tilida ko'proq dialoglar orqali jamiyatdagi qatlamlar o'rtasidagi farqlar, odamlarning ichki tuyg'ulari va ijtimoiy holatlari tasvirlanadi. Uning dramalaridagi til ko'proq oddiy, lakonik va realistik bo'lib, o'quvchini aniq maqsadlarga yo'naltirishga yordam beradi.

Husayn Jovidning asarlarini boshqa tillarga tarjima qilishda uning badiiy tilidagi metaforalar va poetik obrazlarni aniq ifodalashdagi qiyinchiliklar yuzaga kelgan. Tarjimonlar Jovidning asarlarini original ma'nolarni saqlab qolish uchun ko'p mehnat qilishgan. Shu bilan birga, Jovidning dramalarining tarjimasini uning original ma'naviy va estetik yaxlitligini saqlashda ba'zi qiyinchiliklarni yuzaga keltirdi.

Abdurauf Fitrat o'zbek adabiyotining klassik namunalarini yaratgan, o'z davrining ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy masalalarini badiiy asarlari orqali yoritib bergan yozuvchilaridan biridir. Uning dramalari o'zbek dramaturgiyasi rivojida muhim o'rin egallaydi. Fitrat o'z dramalari orqali o'z zamonining dolzarb ijtimoiy masalalariga e'tibor qaratib, xalqni o'z-o'zini anglashga, erkinlik va adolat uchun kurashga undaydi. Quyida Fitrat dramalarining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari keng yoritiladi.

Fitratning dramalarida asosiy g'oya sifatida quyidagilar ajralib turadi:

Fitrat dramalari o'zbek xalqini milliy uyg'onish va ma'rifatparvarlikka chorlaydi. U asarlarida xalqni jaholatdan qutulish, bilim va madaniyatni rivojlantirish, zamonaviy dunyoqarashga intilish zarurligini ta'kidlaydi. Masalan, "Abulfayzxon" dramasi orqali u xalqni feodal zulmga qarshi kurashga, haq-huquqini anglashga da'vat etadi. Ushbu asarda xalqning siyosiy va ijtimoiy hayotidagi muammolar tasvirlanib, milliy uyg'onish g'oyasi ilgari suriladi.

Fitratning dramalarida erkinlik va adolat mavzusi asosiy o'rinni egallaydi. U jamiyatdagi adolatsizlik, zulm va jaholatni keskin tanqid qiladi. "Shaytonning Tangriga isyoni" dramasi inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni falsafiy qirralarda yoritadi.

Fitrat o'z dramalarida xalqni o'zining ichki ma'naviy dunyosini uyg'otishga, haqiqatni izlashga da'vat etadi.

Fitratning g'oyalari orasida modernizatsiya va ijtimoiy-siyosiy islohotlar zaruriyati muhim o'rin tutadi. U asarlarida zamonaviy bilimlarni egallash, ilm-fan yutuqlaridan foydalanish, xalqni ilg'or g'oyalar va qadriyatlar sari yetaklashni targ'ib qiladi.

Fitratning dramalari badiiy ijod va dramaturgik texnikalar nuqtai nazaridan ham o'ziga xosdir. Uning asarlari quyidagi badiiy xususiyatlarga ega:

Fitratning dramatik asarlarida obrazlar realistik, ya'ni hayotiy bo'lib, o'quvchiga yoki tomoshabinga yaqin va tushunarli tarzda yaratilgan. U real voqealarga asoslangan holda qahramonlarning ichki dunyosini, his-tuyg'ularini va kurashlarini ko'rsatadi. Masalan, "Hind ixtilochilari" dramasi hind xalqining erkinlik uchun kurashi ko'rsatiladi. Bu asar voqealari orqali u milliy mustaqillik va xalqni birlashtirish g'oyalarini ifoda etadi.

Fitrat dramalarining badiiy kuchi ularning konfliktni yaratish va rivojlantirish qobiliyatida namoyon bo'ladi. U o'z asarlarida ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy konfliktlarni teran yoritadi. "Shaytonning Tangriga isyoni" dramasi Shayton va Tangri o'rtasidagi qarama-qarshilik orqali inson va jamiyat, erkinlik va majburiyat, haqiqat va yolg'on masalalari chuqur ochib beriladi.

Fitratning dramalarida dialoglar qahramonlarning ichki olami va ijtimoiy muhitni ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Uning dialoglari qisqa, mazmunli va maqsadga yo'naltirilgan. Har bir qahramonning so'zlari uning xarakterini va ichki ziddiyatlarini yoritib beradi.

Fitratning ayrim dramalarida ramzlar va simvolik obrazlar muhim o‘rin tutadi. Masalan, "Shaytonning Tangriga isyoni" dramasida Shayton obrazining o‘zi erkin fikr, mustaqillik va adolat uchun kurashning ramzi sifatida talqin qilinadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Fitrat dramalarining badiiy xususiyatlari orasida falsafiy mazmun alohida o‘rin tutadi. Uning asarlarida insoniyatning abadiy savollari – erkinlik, adolat, din va jamiyat, axloqiy me‘yorlar masalalari keng o‘rin olgan. Ushbu falsafiy mazmun asarlarga chuqurlik va universallik baxsh etadi.

Fitratning asarlarida didaktik maqsadlar ham yaqqol seziladi. U xalqni tarbiyalash, ularni o‘zlarining ijtimoiy-siyosiy ahvolini anglashga undash uchun dramaturgiyani mahorat bilan ishlatgan.

Fitrat dramaturgiyasining o‘ziga xos jihatlari:

1. Zamon va makonning konkretligi: Fitrat o‘z asarlarida zamonaviy hayot voqeligini tasvirlashga intiladi. Bu uning dramalarini o‘sha davr o‘quvchilariga tushunarli qiladi.

2. Ilg‘or g‘oyalarga sadoqat: Fitrat asarlari zamonning ilg‘or g‘oyalarini o‘z ichiga olib, jamiyatni ma‘rifat va taraqqiyotga chaqiradi.

3. Realistik dramaturgiya: Fitrat jamiyatdagi mavjud muammolarni realistik yondashuv bilan tasvirlab, ijtimoiy hayotning qirralarini ochib beradi.

4. Xalq hayotiga yaqinlik: Fitratning dramalari xalq hayotiga yaqin bo‘lib, ularning ichki dardlarini va muammolarini yoritadi.

Husayn Jovid va Abdurauf Fitratning dramaturgiyasi o‘zbek va ozarbayjon adabiyoti tarixida alohida o‘rin tutadi. Ularning asarlari turli badiiy yondashuvlar orqali chuqur falsafiy, ma‘naviy va ijtimoiy masalalarni yoritgan. Husayn Jovid dramalari ko‘proq metafizik, mifo-simvolik yondashuv bilan ajralib tursa, Fitratning asarlari realistik tasvir va ijtimoiy adolatni ta‘minlashga qaratilgan. Ushbu mavzu ular ijodini qiyosiy-tahliliy o‘rganish orqali chuqur anglashni ta‘minlaydi.

Husayn Jovidning ijodiy uslubi asosan mifo-simvolik mazmun bilan sug‘orilgan bo‘lib, uning asarlari insonning ichki dunyosini, axloqiy kurashlarini va ma‘naviy izlanishlarini ramzlar orqali tasvirlaydi.

Jovidning dramalarida qadimiy mifologik tushunchalar va obrazlar keng qo‘llanilgan. Uning "Iblis" dramasida Shayton obrazi faqat diniy tushunchaga asoslanmagan, balki u insonning ichki kurashlarini, axloqiy ziddiyatlarini ifodalaydigan universal ramzdir. Iblis obrazi orqali Jovid insonning ma‘naviy tanlovlari va qarama-qarshiliklarini yoritadi.

Jovidning dramalaridagi ramziy ma‘no bir nechta qatlamlarga ega bo‘lib, asarlarining har bir qahramoni yoki voqeasi inson hayotidagi universal muammolarni aks ettiradi. Masalan, "Iblis" dramasida Iblisning Tangri bilan bo‘lgan munozarasi haqiqat va yolg‘on, yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi abadiy kurashni tasvirlaydi. Ushbu yondashuv Jovid dramaturgiyasini poetik va falsafiy jihatdan boyitadi.

Jovidning dramalarida dunyoqarash va insonning ruhiy izlanishlariga asoslangan metafizik talqinlar mavjud. U asarlarida insonning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va ma'naviy o'sishini mifo-simvolik tasvir orqali yoritadi.

Jovidning asarlaridagi badiiy uslub, she'riy til va metaforalar uning dramalarini mifo-simvolik tahlil qilish uchun asos yaratadi. Tilning badiiy ifodaviyligi uning asarlarini yanada chuqurroq va ma'naviy qirralarga boy qiladi.

Fitratning dramaturgiyasi asosan realistik yondashuvga asoslangan bo'lib, uning asarlari ijtimoiy muammolarni aniq va hayotiy tasvirlaydi. Fitrat o'z asarlarida xalqning dardi, adolatsizlik, erkinlikka bo'lgan intilish va milliy uyg'onish masalalarini yoritadi.

Fitratning dramalarida real voqealar va ijtimoiy muhit aniq tasvirlangan. Masalan, "Hind ixtilochilari" dramasida hind xalqining mustamlakachilikka qarshi kurashi realistik talqinda yoritiladi. Fitrat real voqealar orqali o'zbek xalqini uyg'otishga, ularni erkinlik va mustaqillikka chorlaydi.

Fitratning asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy muammolar, korrupsiya, adolatsizlik va dinni noto'g'ri talqin qilish muammolari chuqur ochib berilgan. "Abulfayzxon" dramasida u ijtimoiy adolatsizlikni qoralaydi va jamiyatning ma'naviy inqirozini ochib tashlaydi.

Fitratning dramalarida qahramonlar tabiiy, hayotiy obrazlar sifatida tasvirlanadi. Ularning ichki dunyosi, hissiy holati va ijtimoiy muhitga munosabati realistik yondashuvda ochib beriladi. Bu esa asarlarning xalqchil va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Fitratning realistik asarlari ma'rifatparvarlik ruhida yozilgan bo'lib, ular xalqni tarbiyalash, o'z-o'zini anglash va milliy ongini uyg'otishga qaratilgan.

Husayn Jovid va Abdurauf Fitrat dramaturgiyasi o'z mazmuni va shakli jihatidan bir-biridan farq qilsa-da, ular orasida mushtaraklik ham mavjud.

Ikkala dramaturg ham inson erkinligi, adolat va haqiqatni qidirish mavzularini o'z asarlarida markaziy o'ringa qo'ygan. Jovid bu masalalarni mifo-simvolik yondashuv orqali yoritgan bo'lsa, Fitrat realistik tasvir orqali bu g'oyalarni yoritadi.

Jovidning asarlari poetik mazmunga ega bo'lib, falsafiy qatlamlari bilan ajralib turadi. Fitrat esa jamiyatdagi real muammolarni oddiy va aniq ifodalashni afzal biladi. Bu farq ularning ijodida turli estetik va badiiy yo'nalishlarning shakllanishiga olib kelgan.

Jovidning asarlarida insonning ichki dunyosi va ma'naviy ziddiyatlari tasvirlangan bo'lsa, Fitratning asarlarida inson va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlar ko'rsatib berilgan. Bu jihat ularning asarlaridagi asosiy konfliktni belgilaydi.

Husayn Jovid va Abdurauf Fitrat dramaturgiyasi jamiyatning ma'naviy va ijtimoiy hayotida chuqur iz qoldirdi. Jovidning dramalari o'zbek adabiyotiga badiiy-estetik boylik olib kirdi, Fitratning realistik dramalari esa xalqni uyg'onish va erkinlik sari yetakladi.

XULOSA

Husayn Jovid va Abdurauf Fitrat dramaturgiyasining qiyosiy-tipologik tahlili o'zbek adabiyotining rivojlanishidagi muhim jihatlarni ochib beradi. Ikkala yozuvchining dramaturgiyasidagi g'oyaviy yondoshuv, stilistik va badiiy xususiyatlar, til va uslubdagi farqlar ularning ijodiy yondoshuvlarining turlicha ekanligini ko'rsatadi. Jovidning dramalari badiiy va estetik yondashuvni o'zida mujassam etgan bo'lsa, Fitratning dramalari ijtimoiy-siyosiy muammolarga realistik yondashadi. Ikkala yozuvchi ham o'z zamonida mavjud bo'lgan ijtimoiy adolatsizliklarga, ma'naviy va axloqiy savollarga javob berishga harakat qilgan. Ularning asarlari o'zbek dramaturgiyasining rivojida o'ziga xos o'rin tutadi va adabiyotshunoslikda chuqur tahlil va o'rganishga muhtojdir.

Abdurauf Fitratning dramalari o'zining g'oyaviy-badiiy mazmuni, milliy uyg'onish va ijtimoiy adolat uchun kurash g'oyasi, realistik va falsafiy yondashuvlari bilan ajralib turadi. U o'z zamonining murakkab ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy masalalarini badiiy asarlari orqali yoritib, xalqni o'z-o'zini anglashga, erkinlik va adolat uchun kurashishga undaydi. Fitratning dramaturgiyasi o'zbek adabiyotiga yangi yo'nalishlar olib kirgan va uni yangi bosqichga ko'targan. Uning asarlari o'zining g'oyaviy va badiiy yuksakligi bilan o'zbek dramaturgiyasining o'lmas merosi sifatida qadrlanadi.

Husayn Jovid va Abdurauf Fitratning dramaturgiyasi o'zbek adabiyoti va madaniy hayotida turli yo'nalishlarni ifodalovchi ikki muhim oqimni tashkil etadi. Jovidning mifo-simvolik dramalari inson ma'naviy izlanishlarining badiiy ifodasi bo'lsa, Fitratning realistik asarlari jamiyatning o'zgarishi va rivojlanishi uchun kurashning badiiy ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi. Ikkala yozuvchi ham o'z asarlari orqali o'zbek dramaturgiyasining nazariy va amaliy jihatlarni boyitib, uning rivojiga ulkan hissa qo'shgan. Jovid va Fitrat dramaturgiyasidagi realizm va mifo-simvolik yondashuvlar uyg'unligi adabiy ijodning keng qamrovli imkoniyatlarini namoyish etib, kelajak avlodlarga ulkan meros qoldiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat. Chin sevish. – Toshkent: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1996.
2. Fitrat. Saylanma. 1-tom. –Toshkent: Ma'naviyat.2000. 255 b.
3. Fitrat. Saylanma. 2-tom. – Toshkent: Ma'naviyat.2001. 240 b.
4. Fitrat. Saylanma. 3-tom. – Toshkent: Ma'naviyat. 2003. 256 b.
5. Xurshid. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan nashriyoti. 1967.-334b.
6. Qo'chqor U. «Shayx San'on» (H.Jovid asari tarjimasini. Qo'lyozma). -116 b
7. 7. Кекса бир туркнинг васияти //Х.Жовид.Асарлар.Беш жилдлик, 1-жилд.-Боку:Илм, 2007